

BİLİŞİMİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Senem Oğuz

9.Karaburun Bilim Kongresi

3-7 Eylül 2014

Özet

Bilgi ve teknoloji üzerine yaşanan gelişmeler, iktisadi ve toplumsal koşulların yeniden tanımlanması gerektiği tartışmalarını doğurmuştur. Bununla birlikte gelişen yeni tanımlar, tarihsel dönemleştirme içinde yeni bir noktaya gelindiğiyle ve yeni bir teknolojik devrimin yaşandığıyla ilgili tartışmalar yapmaktadır. Teknolojik gelişmeyi tarihin dönüştürücü gücü olarak ele alan bu yaklaşım, teknolojik belirlenimci bir yaklaşım olarak, bilim ve teknolojideki yenilikleri iktisadi ve toplumsal yapının tarihsel aşamalarını belirlemede kullanmaktadır. Ancak bu gelişmeler ve onların etkileri kendiliğinden ortaya çıkan otonom güçler değildir. Tam tersine, içinde geliştikleri toplumun özgül tarihsel koşullarından etkilenen ve onlarla birlikte gerçekleşen gelişmelerdir. Bu sebeple teknolojik yeniliklerin iktisadi ve toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerinden önce, bu gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlayan tarihsel koşullar analiz edilmelidir. Bu çalışmanın amacı da, günümüz koşullarını teknolojik belirlenimci bir yaklaşımla tarihsel sınıflandırmada, örneğin “bilgi çağı” gibi doğrudan yeni bir aşama olarak almak yerine, yaşanan gelişmeleri iktisadi ve toplumsal yapıyla birlikte ele almak, tarihsel gelişmeleri ve maddi yaşamın üretim biçimini göz ardı etmemektir. Bu amaç doğrultusunda bilişimde yaşanan gelişmeler kapitalist üretim biçimi altında değerlendirilmekte, bilgi çağını anlayabilmek için onun ekonomi politikasının, ya da, özgül üretim koşullarının ve sınıf ilişkilerinin analiz edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Çalışmada ilk olarak, bilişimin günümüzdeki haline nasıl geldiği ve tarihsel koşulların sınıfsal bağlamda nasıl geliştiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra bilişimin günümüzde nasıl görüldüğü ve sunulduğundan bahsedilmekte ve bilişim, kapitalist üretim biçimiyle birlikte ele alınmaktadır. Bilişimin kapitalizm altındaki gelişiminin çelişkilerinden ve paradoksal yapısından bahsedildikten sonra bu çelişki, kapitalizmin çelişkisine bağlanmakta ve sermaye birikimi ile teknolojik gelişme arasındaki ilişki bağlamında analiz edilmektedir. Son olarak bilgi çağında emek sürecine yer verilmekte ve bilgi çağı eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Giriş

Yeni gelişen teknolojiler ve bunların iktisadi ve toplumsal alandaki kullanımı doğrultusunda bilgi ekonomisi, bilgi toplumu, enformasyon çağı, ağ ekonomisi, ağ toplumu gibi tanımlar, “yeni” bir ekonominin gelişmesiyle birlikte yeni bir çağa girildiğini tartışmaktadır.

Tanık olduğumuz söylenen bu dönem, başta enformasyon ve iletişim teknolojileri (EİT) içinde yer alan bilgisayar yazılım ve donanımları, telefon, televizyon, uydu, internet gibi teknolojileri, ar-ge faaliyetlerini, bilim/üniversite-sanayi ortaklığını, bilim üretme, bilim insanı yetiştirme, otomasyon ve dijitalleşmeyi kapsayan “bilgi çağı” olarak da anılmaktadır.

Hizmetler sektörünün genişlediği, inovasyon sistemlerinin kurulduğu, ar-ge departmanlarının oluşturulduğu, yeni yönetim şekillerinin geliştirildiği bu ortamın; piyasa yapısından rekabet koşullarına, organizasyon yapısından işgücü piyasasına kadar geniş bir ortamı kapsadığı, internetin ve yeni iletişim teknolojilerinin üretimi ve kullanımıyla her alanda bir yenilik yaratıldığı düşünülmektedir.

Bu gelişmelerin yeni ve bağımsız bir tarihsel durak biçiminde ele alınması bilgi ve teknolojiyi üretimden kopuk birer değişkene dönüştürmekte ve kapitalist üretim altındaki sınıf ve sömürü ilişkilerini bulanıklaştırmaktadır. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinin “devrimsel” gelişmesiyle birlikte çalışma ortamının özgürleştiği, sanayi kapitalizminin emek sürecinin ağırlığının ortadan kalktığı, kol ve kas gücü yerine beyin ve zihin gücünün kullanıldığı “rahat” bir yaşamın sunulduğu savunulmaktadır.

Teknolojik gelişmenin otonom ve kendiliğinden olduğu algısını yaratan bu belirlemci yaklaşımın ötesine geçmek ancak teknolojik gelişmeyi materyalist tarih anlayışıyla incelemekle mümkün olabilmektedir. Bu sayede maddi yaşamın üretim biçimi sorgulanarak “bilişim çağı” tanımlamasıyla bütünleşen bilgisayar, telefon, mikro-elektronik, uydu, internet gibi teknolojilerin etkilerinden önce, bilişim çağı söylemini yaygınlaştırıp kanıksatan ve onu çağırان tarihsel koşulların analiz edilmesi sağlanabilmektedir. Bilişimin ekonomi politiği bu çalışmada yeni teknolojilerin üretim biçimi ve sınıf ilişkileriyle bağlantılı olarak nasıl geliştiğini incelemek anlamında ele alınmaktadır.

Bu amaçla çalışmada ilk önce bilişimin gelişimi sınıfsal bağlamda özgül tarihsel koşullarla birlikte değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede teknolojik gelişmenin otonom ve kendiliğinden olmadığı, üretim biçimi ve sınıf ilişkileriyle bağlantılı olduğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra bilişim çağı dönemleştirmesinin nasıl yansıtıldığından bahsedilmekte ve bilişim, kapitalist üretim biçimiyle birlikte ele alınmaktadır. Bilişimin kapitalizm altındaki gelişiminin çelişkilerinden ve paradoksal yapısından bahsedildikten sonra bu çelişki, kapitalist üretim biçiminin kendine özgü çelişkisine bağlanmakta ve sermaye birikimi ile teknolojik gelişme arasındaki ilişki bağlamında analiz edilmektedir. Son olarak bilişim çağında emek sürecine yer verilmekte yeni istihdam yapıları ve işçi tanımları eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

1. Bilişimin Gelişimi ve İşçi Sınıfı

Yirminci yüzyıla baktığımızda iki dünya savaşı, Büyük Bunalım, faşizm, proleter ve ulusalcı devrimler, militarizm, emperyalizm, sosyalizm, kutuplaşma, ulus devletçilik, sosyal kapitalizm gibi pek çok önemli gelişmeye ve dönüşüme tanıklık ederiz. Bu gelişmelerin hiç birisi sınıf mücadelesinden bağımsız olmadığı gibi, bu mücadelenin biçimine ve işçi sınıfının yapısına da etki etmiştir. Benzer şekilde bilişimin gelişimi de bu tarihsel koşullardan bağımsız değildir.

Teknolojik gelişmeyi tarihin dönüştürücü gücü olarak ele alan ve yeni ekonomi söylemlerini geliştiren teknolojik belirlemci yaklaşım, bilim ve teknolojideki yenilikleri iktisadi ve toplumsal yapının tarihsel aşamalarını belirlemede kullanır. Bu aşamalar genellikle Sanayi Devrimi ile başlar, buhar gücü ve demiryollarının gelişimiyle devam eder, elektrik, çelik ve ağır sanayinin gelişimi, daha sonra içten patlamalı motor ve otomobili içeren kitlesel üretimin gelişimi ve son olarak, içinde bulunduğumuz elektronik sanayi, bilgisayar ve internet teknolojisinin gelişimi olarak (Perez, 2009, s. 6) ifade edilir.

Ancak teknolojik yeniliklerin iktisadi ve toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerinden önce, bu gelişmelerin devrimsel etkilerinin ortaya çıkmasını sağlayan iktisadi ve toplumsal koşullar analiz edilmelidir ki bu yaklaşım, yanlış bir şekilde teknolojik belirlemci olarak algılanan

Marx'ın, bu algının aksine, benimsediği ve kapitalist üretim sürecini analiz etmede titizlikle kullandığı materyalist tarih anlayışına karşılık gelmektedir. Bu anlayışın temelinde “maddi yaşamın üretim biçimi; toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırdığı” (Marx, 1859, s. 39) için, bilişim çağı dönemleştirmesinde de maddi yaşamın üretim biçimini sorgulamamız gerekir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasına baktığımızda, Büyük Bunalım'la tarihin en derin krizini yaşayan kapitalist dünyanın aksine, SSCB'de inanılmaz bir kalkınma ve güçlü bir sanayi gelişimi yaşanmakta olduğunu görürüz. 1930'lardan sonra kapitalist dünya Keynesyen iktisat politikalarıyla ve F. W. Taylor'un “bilimsel yönetim” ilkelerinden yararlanan Henry Ford'un üretim stratejileriyle emeği sadece maliyet unsuru olan bir üretim faktörü olarak görmekten vazgeçip, bir talep unsuru olarak da görmeye başlar. Çünkü Taylor'dan biraz daha farklı olarak Ford'un vizyonuna göre, kitle üretimi; kitle tüketimini doğuracak, emek gücünün kullanımı için yeni bir sistem, emeğin yönetimi ve denetimi için yeni politikalar, yeni bir estetik ve psikoloji ve kısaca yeni bir tür rasyonel, modernist, popülist, demokratik bir toplum oluşturacaktır (Harvey, 1989, s. 125-126).

İç talebi körükleyici kamu harcamalarına dayanan politikalarla birlikte işçi ücretleri de arttırılmaya başlayınca, sermayenin tolere sınırları içerisinde yaşam koşulları düzelen, geliri artan, örgütlenen güçlü bir işçi sınıfı oluşumunun temelleri de atılmış olur. Ancak bu durumun kapitalizme karşı gelişmesi gereken devrim pratiklerini zayıflattığı konusunda düşünceler bulunmaktadır. Sosyalizmi inşa etmeye başlayan SSCB'de de sanayileşme stratejisi olarak kapitalist modelin taklit edildiği ve Lenin'in Taylorizmi uygulama isteği konularında Braverman'ın eleştirisi, Sovyet çalışan nüfusunun Batılı işçi sınıflarla aynı yara izlerine sahip olduğu, kapitalist emek organizasyonu ve emek yönetiminin görece kabul edilebilir şeyler haline geldiğidir. Kapitalizme karşı devrim giderek yüksek üretkenliğe sahip kapitalist mekanizmanın belirli urlarını temizlemek, çalışma koşullarını iyileştirmek, fabrika örgütlenmesine bir işçi denetimi yapısı eklemek ve kapitalist birikim ve bölüşüm mekanizmalarının yerine sosyalist planlamayı koymak olarak algılanmaya başlamıştır (Braverman, 1974, s. 45).

“Kapitalist üretimin ölçeği ve karmaşıklığı ile içli dışlı olan ve hızlı üretkenlik artışı tarafından sunulan kazanımlarla birlikte ilk baştaki devrimci güduları zayıflayan sendikali işçi sınıfı, üretim üzerindeki denetimi kapitalist ellerden söküp alma arzusunu ve hevesini giderek yitirdi ve emeğin ürün içindeki payı üzerinde pazarlık etmeye daha fazla yönelir oldu” (Braverman, 1974, s. 43).

Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde daha da belirgin hale gelmiştir. Her savaş dönemi için geçerli olmamakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı, birikim koşullarının, sermayenin değer kazanma olanaklarını yaratma anlamında, oldukça elverişli olduğu bir dönem olmuştur. Bir savaş ve silah ekonomisi, uzun vadede ancak fazla sermayeyi emerse ve genişletilmiş yeniden üretim için gerekli olan bu sermayeyi yatırım ve tüketim malları departmanlarına aktarabilirse sermaye birikimi için işlevseldir (Mandel, 1972, s. 227). İkinci Dünya Savaşı, işçi sınıfının savaş ve faşizm yoluyla zayıflatıldığı, uluslar arası emek göçü ve yedek iş gücü ordusunun varlığı ile ücret paylarının kontrol altında tutulduğu ve ucuz emek gücünün genişlemiş bir sanayileşmede kullanılabildiği bir dönem yaratmıştır. Bu özgül koşullar, büyük hacimli aylak sermayeyi artı-değer üretimine geri kazandırarak sermaye

birikiminin yeniden kalkışa geçmesini sağlamış ve artan değerlenme koşulları, elektrik ve nükleer enerjinin üretimde kullanıldığı, otomasyona (kısmen) geçildiği, ar-ge yatırımlarının arttığı ve bilgisayarların kullanıldığı bir üretim sürecine geçişin temelini oluşturmuştur (Mandel, 1972, ss. 262-265).

Faşizm ve dünya savaşı sonrası zedelenen ulus devlet anlayışını yeniden güçlendirme amacı ve Soğuk Savaş'ın etkileri de sanayileşme temelli kalkınma ortamını güçlendirmiştir. Sosyalizm ve kapitalizm arasındaki çekişmeden oluşan iki kutuplu dünyada her anlamda bir yarış başlamıştır. Sanayileşme, teknoloji, silahlanma ve ar-ge alanlarında da yaşanan bu yarış, dayanıklı tüketim malları, ilaç, uçak, silah ve uzay sanayisinde büyük ar-ge yatırımlarının yapılmasına neden olmuştur.

Bilişim ve mekanizasyonun gelişme evresi, savaş ekonomisiyle birlikte güçlü ve örgütlü bir işçi sınıfının sindirilmesini, sendikalarındaki radikal unsurların ortadan kaldırılmasını, komünist ve diğer solcu partilerin yasaklanmasını, ABD'nin yarattığı McCarthyizm olarak bilinen baskıların komünizm ve savaş paranoyasına karşı iç güvenlik, uyum ve dayanışma unsurları kullanılarak meşrulaştırılmasıyla sağlanmıştır. Emek, sermaye ile genel bir anlaşma yapmaya zorlanmış, artan verimlilikle birlikte ücretlerin artması sayesinde Fordist model içerisinde buna ikna edilmiştir. Ancak, fordist üretimin katılığı, kitle üretimini amaçlayan büyük ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tüketicinin değişen taleplerini karşılayacak esnekliğe sahip olmaması konusunda önemli bir unsur oluşturmuştur. Bu katılığın giderilmesi yolunda atılacak adımlara karşı, sosyal refah anlayışı altındaki ve yüksek ücretli emek piyasasının ve işçi sözleşmelerinin de esnekliğe sahip olmaması sonucunda değişime karşı kuvvetli işçi direnişi ile (1968-72 grev dalgası) karşılaşmış ve değişim bu dönemde henüz gerçekleşmemiştir (Harvey, 1989: 142).

Sosyal refah devleti, Soğuk Savaş ve militarizm üzerine yürütülen enflasyonist politikalar ABD'nin mali buhrana girmesiyle ve senyoraj hakkını kullanarak daha fazla dolar basmasıyla ve bu buhranı daha da derinleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Dolar fazlaları dünya piyasasına akarken Bretton Woods sisteminin bütün mali yapısı da çökmeye başlamıştır. Enflasyonist baskılar sonucu 1970'lerde petrol krizleri olarak anılacak petrol fiyatlarının artışıyla bu fazla dolarlar dünya piyasasının gözüne artık batmamaya başlamıştır ve Bretton Woods sistemi tamamen terk edilerek sermaye akımları serbestleştirilmiştir. Aşırı birikim krizine ABD'nin finans alanındaki hegemonyasıyla cevap vermesi sonucunda, burjuvazi içindeki güç ve çıkar dengesinin, üretim etkinliklerinden mali sermaye kurumlarına kayması gerekmiştir. Mali güç, işçi sınıfı akımlarının denetim altında tutulmasında da kullanılmış, emeğin gücünü zayıflatmak için fırsat olarak kullanılmıştır.

1970 ve 1980'lerde gelişmiş bulunan ve 1960'lardaki haklarını korumak isteyen militan işçi hareketi dalgası, devrim isteğinden çok, Braverman'ın eleştirdiği gibi genişlemiş yeniden üretim ve refah devleti içinde kazanılan koşulların korunmasını amaçlayan mücadeleler olmuşlardır ve artık serbest sermaye hareketleriyle ve üretim coğrafyasının değişimiyle denetim altında tutulabilmeye başlamıştır. Sonuçta, daha önce değiştirilemeyen katı kitlesele üretim koşulları, 1980'lerde emek piyasası ve işçi sözleşmeleriyle birlikte esnekleşmeye başlamış ve birçok işçi hareketi başarısızlığa uğramıştır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde emeğin gücündeki azalma ve işçi sınıfının koşullarının gerilemeye başlaması ve gelişmekte olan ülkelerde ise kolayca sömürülen, görece düşük ücretli, büyük, şekilsiz ve örgütsüz bir proletarya sınıfının oluşmaya başlaması gerçekleşmiştir (Harvey, 2003, s. 55).

Şüphesiz ki bu dönüşüm, bilişimin gelişimi olmadan aynı etkileri gösteremezdi. Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru, özellikle 1980'lere geldiğimizde SSCB-ABD arasındaki “yıldız savaşları projesi¹” ile bilim ve teknoloji alanında olağanüstü bir rekabet oluşmuş, keşif ve icatlar oldukça hızlanmış. 1980'lerin sonuna gelindiğinde, neoliberal politikalar sayesinde büyük bir pazara sahip olabilen kapitalist dünyanın aksine, bu rekabete dayanamayan SSCB'nin çözülmesiyle birlikte kapitalizm artık, küreselleşme olgusuyla el ele tüm dünyayı etkisi altına almak için gerekli bilişim araçları altyapısını çoktan oluşturmuş bulundurmaktadır.

Hizmet sektörünün endüstrileşmesi, yeni bir işgücü ve üretim örgütlenmesi, finans piyasasının derinleşip güçlenmesi, ulaştırma, iletişim, taşıma, pazarlama maliyetlerinin düşmesi, teknoloji sektöründe yeni tür şirketleşme formlarının (dot.com şirketleri) ortaya çıkması ve üretim coğrafyasının hareketliliği, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucunda bu derecede gerçekleşme fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla, bilişimin kapitalist üretimin ve doğal olarak sermaye birikiminin egemenliği altındaki gelişimi, tam da bu sebepten dolayı, işçi sınıfının ezilmesi, güçsüzleştirilmesi ve bastırılmasında bir araç olarak kullanılabilmiş, gelişimini de bu sayede hızlandırabilmiştir.

Birikim koşullarının el verdiği eğitim, bilim, yeni teknoloji yatırımlarının hâlihazırdaki varlığından sonra geriye kalan, bilgi ve teknolojinin önemini tüm dünyaya tanıtması için görevlendirilen Dünya Bankası, OECD gibi başat kapitalist kurumların üretim, tüketim ve hizmetler sektöründe bir devrimi, “enformasyon devrimi”ni tanıtmasıdır.²

2. Bilişimin Devrimi ve Kapitalizmin Krizi

Bilişimin özellikle iktisadi büyümeyi ve işgücü verimliliğini arttıracığı görüşü, “insanoğlunun karşılaştığı en büyük teknolojik devrim” (Snow, 1966, s. 652) söylemleriyle büyük bir beklenti haline gelmiştir. “Enformasyon devrimi” tanımında toplanan bu ilgi, hem bilişimde yaşanan gelişmelerin insanlar üzerindeki etkisini arttırmış, hem de bu gelişmelerin oluşumunda etkili olmuştur. Döneme dair analizler ve tanımlamalar bir yandan iletişim teknolojilerinin gelişimini anlatırken, bir yandan da bu gelişme sayesinde hızla yayılmaya, kanıksanmaya ve bu karşılıklı ilişki birbirini etkilemeye başlamıştır.

EİT ekipmanlarında ve yazılım alanında hızlı ilerleme ve buna bağlı olarak keskin bir fiyat düşüşüyle karakterize edilen enformasyon devrimi, bu söylemlerin özendirici etkisiyle de, hem üreticilerin hem tüketicilerin görece fiyatlardaki değişime karşılık kullandıkları mal ve hizmetleri EİT mallarıyla ikame etmeleriyle sonuçlanmıştır (Jalava ve Pohjola, 2002, s. 190). 1990'lara geldiğimizde özellikle ABD'de yaşanan olumlu iktisadi gelişmeler de EİT ve ar-ge yatırımlarına bağlanmış, bilişimin önemi daha da fazla vurgulanmaya başlamış ve enformasyon devrimi söylemi, “verimlilik devrimi” şeklinde de anılmaya başlamıştır (Gordon, 2000, s. 2-3).

Mali piyasaların serbestleşmesi sonucu finans kapitalin beslediği üretim sermayesi, ulaştırma ve iletişim maliyetlerinin düşüşüyle birleşince üretimin coğrafi hareketliliği

¹ Uzayın silahlandırılması ve nükleer füzelerin kısa sürede saptanarak uzaydaki bir istasyondan karşı füze ile imha edilmesi (Erkiner, 2005, s. 107).

² Bu alandaki çalışmalar için bkz. World Bank (2009), (2010), OECD (1996), (1997).

hızlanmıştır. Bu sayede sosyal refah devletinin izin verdiği yüksek ücret ve düzgün yaşam koşullarını korumak isteyen işçi mücadelesinden sıyrılabilen sermaye, ülke dışı üretimle kar olanaklarını korumak istemiştir. Bu yönelme ise üretici kapasitenin giderek ülke dışına çıkması anlamına gelirken, patent, telif hakkı, know-how³ ve lisans kanunlarının önemi artmış, bunun finans alanındaki karşılığı varlık değerlerinin yükselmesi olmuş ve 1990'ların sonuna kadar dot.com şirketlerinin verimlilik kârları da “yeni ekonomi” söylemiyle el ele yürümüştür (Harvey, 2003, s. 55-59).

Gelişen yeni teknolojilerin kullanılması için vasıflı iş gücüne duyulan ihtiyacın altı çizilirken, eğitime verilen önem de artmış, böylece beşeri sermaye, fiziksel sermaye gibi önemli bir faktör haline gelmiştir. İhtiyaç duyulan bu vasıflı iş gücü günümüzde “bilgi işçisi” kavramıyla tanımlanmaya (Drucker, 1994) başlamış ve sanayi toplumundaki yarı vasıflı işçilerin yerine bilim insanlarını, mühendisleri, eğitmenleri, yöneticileri kapsayan ve kısaca teknik ve profesyonel olarak adlandırılan sınıf; yüksek sosyal konum, yüksek gelir, yüksek değer ve rahat yaşam koşullarıyla ön plana çıkarılmaya başlamıştır.

Tüm dünyaya yayılan bu yeni söylemler, inovasyon sistemlerinin kurulmasına, ar-ge departmanlarının oluşturulmasına, teknokentlerin artmasına, yeni endeksler oluşturulmasına⁴, gelişmişlik düzeyleri için yeni ölçümlerin yapılmasına⁵ ve tüm bunların hem özendirilip hem kontrol edilmesine neden olmuştur.

Sözü edilen yenilik ortamının; piyasa yapısından rekabet koşullarına, organizasyon yapısından işgücü piyasasına kadar geniş bir ortamı kapsadığı, internetin ve EİT bileşenlerinin üretimi ve kullanımıyla her alanda bir yenilik yaratıldığı düşünülmektedir. Sonuçta bilişim, özellikle işgücü verimliliği ile iktisadi büyüme üzerinde yarattığı olumlu etkilerle birlikte anılmaya başlamıştır.

Ancak, 1970'lerde belirginleşmeye başlayan sermayenin değerlenme güçlükleri, kapitalizmin aşırı birikim krizine girmesini, neoliberal politikalarla finansallaşma ve üretim coğrafyasının hareketliliğine rağmen engelleyememiştir. Bu kriz 2000 yılında, daha önce alkışlara karşılanan “yeni ekonomi”de dot.com krizi olarak vücut bulmuş, varlık değerlerinin düşüşüyle birlikte sermayenin değer kaybı somutlaşmış ve finans sermayesi ile üretim arasındaki ilişkinin sorgulanmasına yol açmıştır (Harvey, 2003, s. 60).

Bu sorgulama sadece finans sektörüyle sınırlı kalmamış, daha önce olumlu yönleri ön planda olan yeni ekonomi anlayışı da geriye dönük olarak sorgulanmaya başlamıştır. Buna göre, 1950'lerden beri başlayan yatırımlara ve artan ar-ge harcamalarına rağmen bilişim alanından beklenen etkilerin 1980'lerde yaşanan verimlilikteki durgunluk ve düşüşü nasıl açıklayacağı tartışılması gündeme gelmiştir. Bu tartışmaların ampirik çalışmalarla sona erdirilmek istenmesi de bir sonuç doğurmamış, çalışmalar teoriden ve birbirinden farklı sonuçlara ulaşmış, bu tutarsızlık ve tartışma günümüzde de geçerli olmaya ve “verimlilik

³ Bir üründen ya da yöntemden en kolay ya da en verimli biçimde yararlanmayı sağlayan bilgi veya ticari sır, <http://en.wikipedia.org/wiki/Know-how>

⁴ Bkz. Bilgi Ekonomisi Endeksi, http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

⁵ Bkz. <http://www.oecd.org/sti/ieconomy/1835738.pdf>

paradoksu” olarak anılmaya devam etmiştir. Solow (1987)’un “bilgisayar çağını verimlilik istatistikleri dışında her yerde görebilirsiniz” sözü, bu verimlilik paradoksunun “Solow paradoksu” olarak da anılmasına yol açmıştır (Powell ve Snelman, 2004, s. 206).

Bilişim “devrimi”nin bu paradoksal yapısına getirilen açıklamalar genellikle ülkelerin sonradan giderilebilecek içsel eksiklikleri olarak yapılmıştır. Örneğin beşeri sermaye eksikliği, EİT altyapısının olmayışı, yeterli yatırımın yapılmamış olması, vb. Sözü edilen yeni iktisadi ortamı, kapitalizmin devamı için zorunlu bir dönüşüm olarak kabul etmek ise kapitalist üretim biçiminin genel yasaları ve çelişkilerinin anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Tartışma sınırlarının ülkelerin içsel özelliklerinden kapitalist üretim biçiminin yasalarına çekilmesi, sermaye birikimi ile teknolojik gelişme arasındaki ilişkinin çözülmesiyle bilişim çağının karakterinin anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Öyleyse burada sorulması gereken, teknolojik gelişmenin devrimsel etkilerinin neden bazı zamanlarda ortaya çıktığı sorusudur. Daha basit bir ifadeyle, teknolojik devrimler nasıl ortaya çıkmaktadır?

3. Bilişim, Sermaye Birikimi ve Teknolojik Gelişme

Kapitalist üretim biçiminin genel yasaları ve çelişkilerini ortaya koyan Marx (1894), rekabetin zorunlu bir sonucu olarak “kapitalizmin teknik olarak ilerici bir üretim biçimi” (Foley, 2010, s. 164) olduğunu açıklamaktadır. Marx’ın “sermayenin genel formülü” olarak sunduğu Para-Meta-Para’ (P-M-P’) formülü ya da bir başka deyişle artı-değer yaratma süreci, kapitalist gelişmenin devamı için gereken en temel koşul olmaktadır (Marx 1867, s. 150, 188). Toplam sermaye ile ölçülen artı değer oranı, yani artı değer toplam sermayeye oranı olan kar oranı (Marx, 1894, s. 45), kapitalist tarafından ortalama kar oranının üzerine çıkarılmak istenir. Artı kar elde etme hırsı da rekabeti ortaya koyar ve metaların elden geldiğince ucuza üretilmesini zorunlu kılarak emek üretkenliğinin ya da teknik gelişme düzeyinin artırılması gerçekleşir (Marx, 1894, s. 76, 80).

Dolayısıyla teknolojik gelişmenin en önemli unsuru, bunun arkasında yatan daha fazla artı değere el koyma beklentisi ve rekabeti olmaktadır. Ancak, tekil kapitalistlerin rekabeti sonucu teknik yeniliklerin zorunlu olması, sabit sermaye yatırımını gerektirir ve değişmeyen sermayenin toplam sermaye içindeki payı arttığında, zıt yönde etkiler olmadığı sürece, ortalama kar oranı zorunlu olarak düşer (Marx, 1894, s. 188-189). Sermayenin sermaye ile çelişmesini yansıtan bu yasa, bir yandan ortalama karın üzerinde kar elde edilmesini sağlayan teknolojik gelişmenin, aynı zamanda ortalama karın düşmesine sebep olduğunu açıklar. Ancak bu eğilime zıt yönde etkiler de mevcuttur. Bunlar; sermayenin çok düşük organik bileşimlere (değişmeyen/değişen sermaye oranı) sahip olduğu alanlara/ülkelere nüfuz etmesiyle birlikte sermayenin ortalama organik bileşimindeki ani düşüşler, sınıf çatışmasıyla belirlenecek olan, ücretlerin emek gücünün değerinin altına düşmesiyle artı değer oranında ani bir artış, değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması, yeni ulaşım ve iletişim sistemleri, gelişmiş dağıtım yöntemleri sayesinde dolaşan sermayenin devir zamanında kısalma gibi eğilimler olmaktadır (Marx, 1894, s. 206-213; Mandel, 1972, s. 159-160).

Bilişimin gelişimi bu görevi kapitalizmin devamı için bir süreliğine devralmıştır ancak kapitalizmin birikim yasası gereği her zaman sürdürememesi onun doğal yapısından kaynaklanmaktadır. Hangi zamanlarda gerçekleştirebileceği konusu da yine sermaye birikimi koşulları tarafından belirlenecektir.

Mandel (1972), popülerleştirilmiş veya kitlesel uygulama alanı bulan bir teknolojik devrimin etkilerinin ancak ortalama kar oranı ve dünya pazarı boyutlarının ikisinde de az ya da çok eşanlı bir genişleme olduğu zaman gerçekleşeceğini savunmaktadır. Çünkü teknolojik gelişmenin düşme eğilimi içinde olan kar oranını yeniden arttırabilmesi, sermayenin değerlendirme koşullarına bağlı olmaktadır. Üretken teknolojinin genel bir dönüşümü daha önce bahsedildiği gibi sermayenin organik bileşiminde önemli bir yükseliş de üretmekte ve somut koşullara bağlı olarak bu er ya da geç ortalama kar oranında bir düşüşe yol açmaktadır. Ortalama kar oranının düşüşü de bu kez bir sonraki teknolojik devrime engel teşkil etmektedir. Yeni temel bir teknolojinin sunuluşunun ikinci evresinde, artan değer kazanma güçlükleri eksik yatırımın büyümesine ve aylak sermaye oluşumunun artmasına yol açmaktadır. Ancak özgül koşulların (ortalama kar oranının azalma eğilimine zıt etkiler) ortalama kar oranında ani bir yükseliş yaratması durumunda, bir kaç on yılda yavaşça birikmiş olan bu aylak sermaye geniş bir ölçekte yeni temel teknolojiyi geliştirebilecek yeni üretim alanlarına çekilebilmektedir (Mandel, 1972, s. 166). Yani etkinin yönü, teknolojiden birikime değil, birikim koşullarından teknolojiye doğru olmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, teknolojik gelişmenin devrimsel etkisi, kapitalizmde, sermaye birikimi koşullarına bağlı olmaktadır. Bir kez bu uyum sağlandıktan sonra da karşılıklı bir etkileşim gerçekleşmektedir.

Bu yaklaşım, bilişimden beklenen etkilerin neden 1980'lerde gerçekleşmediğini veya krizlerin neden olduğunu anlamak açısından önem arz etmektedir. Çünkü her pahalı araştırma projesinin potansiyel artı karı, sadece pazarlanabilir bir ürüne dönüşme riskiyle değil, aynı zamanda bir rakibin eşzamanlı bir yeniliğinin beklenen artı karlara el koyması riskiyle de karşı karşıya kalmaktadır. Oysa geçici bir tekel sağlayacak başka bir ürün daha çok kar sağlayabilecektir. Bu sebeple büyük şirketler hem araştırmalarını farklılaştırmaya hem de geliştirmelerini daraltmaya zorlanırlar ve sermayenin değerlendirme koşulları aslında yenilikçi etkinliğin büyümesini frenleme eğilimindedir (Mandel, 1972, s. 342-344). Sözü edilen dönemde yaşanan durgunluğun sebebi de bu frenleme etkisiyle ve yatırımların yeni bir ürüne karşılık gelmemesiyle açıklanabilecektir. Doğrudan üretim alanına yatırılmış sermaye sürekli bir meta üretimine ya da sermayenin değerlendirilmesine yol açar. Ancak, fiili üretimden önce gelen ya da onu izleyen ar-ge alanına yatırılan sermaye, orada sarf edilen emeğin üretken olduğu, ya da yeni metaların üretimine yol açtığı ölçüde değer kazanır. Aksi takdirde her keşif ve icat, kapitalist için üretiminin en aza indirilmesi gereken lüzumsuz masraflar olur (Mandel, 1972, s. 338). Kaldı ki, üretim coğrafyasının hareketliliği de üretken güçlerin ülke içindeki verimlilikten kopmasına neden olmuştur ve maddi üretimden kopulup finans sermayesine doğru bir geçiş yaşanması da krizin gelmesini hızlandırmıştır.

Daha önemli bir tartışma konusu, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle üretken teknolojiye genel bir dönüşümün yaşandığını savunup savunamayacağımız olabilir. Çünkü bilişimin gelişimi daha çok yeni pazar arayışlarının bir sonucu olarak kalmıştır; bir başka deyişle üretken teknolojiyi değiştirme amacı gerçekleşmemiştir. Bu gelişme, ulaştırma ve iletişim kolaylığı ile dolaşan sermayenin devir hızını arttırmada çok önemli görevler üstlenmiştir ancak, bir buhar makinesi veya elektrikli motorun gelişmesinde olduğu gibi üretim teknolojisinde genel bir dönüşümü en azından henüz gerçekleştirilmemiştir. Dahası, Soğuk Savaş nedeniyle Yıldız Savaşları'nı düşünecek olursak, yapılan EİT harcamalarının büyük bir kısmının imalat sanayi için değil, savunma sanayi için yapıldığını söyleyebiliriz. Bu

da silah ekonomisinin sermayenin değerlenme koşullarını gerçekleştirememesiyle ve dolayısıyla aşırı birikim kriziyle sonuçlanmıştır.

2000'li yıllara geldiğimizde de EİT kullanan üretim sektörünün toplam üretim içindeki payı %4'lerde kalırken, asıl payı hizmetler sektörünün aldığı (%26) görülmektedir. Artan işgücü verimliliğine EİT sektörünün katkısına baktığımızda ise yine hizmetler sektörünün katkısı görülürken, 1995-2000 yılları arasında EİT kullanan imalat sanayinin verimliliğe katkısı düşmüş görünmektedir (Ark ve diğerleri, 2003). Üretim teknolojisinin değişmesi, günümüzde ancak farklı bilgisayar yazılımlarının geliştirilip üretime uygulanmasıyla gerçekleşebilmektedir. Ancak bu da, yatırımın karlılığıyla ilgili bir dizi karar aşamasından geçmek zorundadır. Örneğin, henüz eskimemiş olan sabit sermayenin kullanımdan çıkarılması veya sabit sermayenin yerini aldığı emek gücü değeriyle karşılaştırılması gibi.

Ayrıca, EİT yatırımlarının veya ar-ge personeli ve nitelikli işgücünün artıyor olması, bilimsel etkinliğin üretime uygulandığını da garanti etmemektedir. Bu durumda üretken teknolojiye bahsediliyor olamaz çünkü bilimsel etkinliğin üretici gücü, ancak ve ancak üretime uygulanmasıyla gerçeklik kazanmakta, bunun dışında sadece potansiyel bir üretici güçten bahsedilebilmektedir (Mandel, 1972, s. 345). Marx (1857), doğrudan üretici bir güç haline gelmiş bilgi formülünü; "sabit sermayenin gelişimi, genel toplumsal bilginin ne ölçüde doğrudan bir üretim biçimi haline geldiğini ve dolayısıyla bizzat toplumsal yaşam sürecinin ne ölçüde genel aklın kontrolüne girdiğini ve ona uygun olarak dönüştüğünü gösterir" açıklamasıyla yapmaktadır (Mandel, 1972, s. 345). Ancak bilişim çağında görülen, genel toplumsal bilgi değil, patentler ve artı kar beklentisine dönüşmüş know-how'lardır ve toplumsal yaşam süreci genel aklın kontrolüne değil, sermaye aklının kontrolüne girmekte ve ona uygun olarak dönüştürülürken, teknolojik değişimin kendisi bir meta ve fetiş haline gelmektedir.

Kapitalist üretim biçiminde teknolojik gelişme ve bilişimin gelişimi bu şekilde gerçekleşirken, emek süreci de bu ilişkiden etkilenmekte ve değişmektedir. Aynı zamanda bu ilişkiler karşılıklı olarak birbirini etkilemeye de devam etmektedir. Dolayısıyla bilişimin kapitalist üretim biçimi altında gelişimini anlamak için emek sürecini de incelememiz gerekmektedir.

4. Bilişim ve Emek Süreci

Marx emek sürecini, kendi içinde somutlaşan üretici güçler ile toplumsal üretim ilişkilerinin diyalektiği bağlamında ele almaktadır (Harvey, 2007, s.164). Üretici güç, doğayı elde etme ve dönüştürme kudretini temsil ederken, toplumsal üretim ilişkileri ise neyin, nasıl ve neden üretildiğinin toplumsal sonuçlarını ve üretimin toplumsal örgütlenmesini temsil etmektedir. Marx'a göre üretim faaliyeti dünyaya dair belli bir algıyı ve bilgiyi içerir ki bu bilgi toplumsal bir üründür. Her üretim biçimi özel bir bilim biçimini ve kendine özgü fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlara uygun bir bilgi sistemini ortaya çıkarır. Dolayısıyla emek süreci; üretici güçler, toplumsal ilişkiler ve dünyanın zihinsel algılanışlarının bir birlikteliği olarak ele alınmalıdır (Harvey, 2007, s.166).

Bu sürecin kapitalizmdeki biçimi, çelişkili ve gerilimli bir dinamik sürece işaret eder. Çünkü daha önce bahsedildiği üzere sermaye sahibinin daha fazla artı değer elde etmeye yönelik hırsı, üretici güçlerde sürekli devrimlere neden olur. Fakat bu devrimler, sermaye

birikimi ve sınıf ilişkilerinin yeniden üretimi ile uyumsuzluk gösteren koşullar ortaya çıkarır (Marx, 1859, s. 39-40). Kolektif işçiyi ve onun aracılığı ile sermayeyi, toplumsal üretme gücü bakımından zenginleştirmek için, her işçinin bireysel üretme gücü yönünden yoksullaşması gerekir (Marx, 1867, s. 350).

Büyük sanayi belli bir aşamaya geldiğinde, el zanaatı ve manüfaktürün sağladığı temel ile teknolojik olarak bağdaşamaz duruma gelmiştir, ya da, fabrika sistemi kendisine göre yetersiz bir temel üzerinde yükselmiştir ve bu temeli yıkarak kendi üretim yöntemlerine uygun bir temeli yeni baştan kurmak zorunda kalmıştır (Marx, 1867, s. 369). Bu koşullar, kapitalist sistemin doğası gereği dengesiz ve krizlere meyilli olduğu anlamına gelir ve her kriz yeni bir yapılanmayla aşılabilese de, kapitalist üretim biçimi devam ettiği sürece bu süreç de devam eder.

Bu üretim biçimine özgü bir özellik olan üretim araçlarından yoksun bırakılan insanın sahip olduğu emek gücünün metalaşması süreci ise, emek sürecinin insani ihtiyaçları karşılamaktan öte, toplumsal ilişkilerin ve öz-benliğin algılanılışı ile ilgili olmasını gerektirmiştir. Çünkü kapitalist emek sürecinde emek ve emek gücü birbirinden ayrılırken, insan zihninde kendine ait olan bir parçanın koparılması süreci işlemekte ve hayatta kalmaya devam etmek için bunu sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu, basit bir mübadele olmaktan çıkmakta, artık kullanım değeri üreten bir süreç değil, kapitalist için artı değer üreten bir değişim değeri üretimi süreci olmaktadır.

Sermaye birikimine dayalı bu üretim biçimi, üretim araçları sahibinin emek-gücünü elinden geldiğince sömürmeye çalışmasıyla başlamakta ve hem mutlak hem de görelî artı değer üretimini yaratma, denetleme ve buna el koyma süreçlerini kendine göre değiştirme olanaklarını yaratmasıyla sonuçlanmaktadır. Günümüzde bilişimin kapitalist üretim biçimi altında gelişimi de bu süreçte etkili olmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi, bu yeni teknolojilere ve üretim koşullarına ayak uydurmak zorunda olan yeni işçi tanımlarının da gelişmesini doğurmaktadır. Sermaye birikiminin devamı için bireysel üretme gücü yönünden yoksullaşmak zorunda olan işçiler, vasıflı ve vasıfsız olarak da ayrılmak zorundadırlar. Sermaye, bir yandan el sanatı ve zanaatkârlık temelli vasıflardan nefret ederken, bir yandan da yeni vasıflar ortaya çıkarır: esneklik, adaptasyon kabiliyeti ve ikame edilebilirliğe izin veren vasıflar (Harvey, 2007, s. 174). Bu işçinin bilişim çağında aldığı isim “bilgi işçisi”dir.

Bilgi işçisi kavramı, üretim sürecinde yeni tekniklerin kullanılmaya başlanması ile birlikte bu teknikleri uygulayacak olan vasıflı işçiyi tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Altın yakalı işçiler olarak da tanımlanan bilgi işçilerinin problem çözme kabiliyeti, yaratıcılık ve zeka gibi niteliklere sahip olmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Collins, 1997, s. 41-42). Bilgi işçileri için “altın yakalı” tabirinin kullanılması, bilgiyi organizasyon açısından değere dönüştürme kabiliyetine ve potansiyeline sahip olmalarına yapılan atıfla sağlanmaktadır (Zaim, 2006, s. 593). Buna göre bilgi işçisi bir yandan enformasyon teknolojilerini etkili biçimde kullanmayı bilmeli, diğer yandan normal (manual) işleri de yapmalı ve bilgi toplumuna hükmeden değil ama liderlik yapan yüksek gelirli sınıfı olmalıdır (Drucker, 1994). Bilgi işçilerinden ayrıca beklenenler: yaratıcı ve yenilikçi olmaları, kendilerini geliştirmeyi bilmeleri, farklı görevleri yerine getirebilme kabiliyetine ve esnekliğine sahip olmaları, mesleki başarılarıyla motive olmaları, bilgisayar becerilerine sahip olmaları, mesleklerine

bağlı olmaları ve işlerini sevmeleri gibi özelliklerdir (Smith ve Rupp, 2002, s. 107-124; OECD, 1999, s. 154).

Bu şekilde kapitalizmin, işçiyi sermayenin boyunduruğu altına almasının bir başka biçimini ve “vasıf” tanımını kendi çıkarlarına göre değiştirebildiğini görebiliyoruz. Bireyleri özgür seçimleriyle baş başa bırakmış gibi görünen bir sistem, insanları kol ve kas gücüne dayalı ağır işlerden kurtarmış görünmekte ve parlak bir gelecek vaadinde bulunmaktadır. Üstelik bunu da, rekabet ve karlılık gereği değil, toplumsal gereksinimlerin bir karşılığıymış gibi sunmaktadır. Eğitimli ve vasıflı olmak, yedek iş gücü ordusunun bir üyesi olmak yerine, yüksek gelirli lider sınıfa katılabilmenin anahtarı haline getirilmektedir. Bu sayede emeğin sürekli parçalanması sağlanmakta ve geleneksel vasıflarından “özgürleşen” işçiye, sermayenin ihtiyaç duyduğu yeni vasıflar bir hediye gibi sunulmaktadır. Ancak sermayenin ihtiyaç duyduğu, çok sayıda yüksek nitelikli bilgi işçisi değildir. Sermaye, üretim ya da dolaşım sürecinde yerine getirilecek özgül görevlere ve özgül niteliklere sahip, artan fakat sınırlı sayıda işçiye ihtiyaç duyar (Mandel, 1972, s. 348). Bu durumda, sahip olunması gereken vasıflar, yedek iş gücü ordusunun bir parçası haline gelmemeyi hiç bir zaman garanti etmez. Tam tersine, her teknolojik değişimde ve her krizde, bir gün ihtiyaç duyulduğunda tekrar çağrılmak üzere bir köşeye atılır ve/veya orada bekletilir. Her tür kapitalist üretim yalnızca bir emek süreci olmayıp aynı zamanda bir artı değer yaratma süreci de olduğu için, emek araçlarını kullanan işçilerden değil, işçiyi kullanan emek araçlarından bahsetmemiz gerekir (Marx, 1867, s. 405).

Bilişimin gelişimiyle yüksek nitelikli bilgi işçisine duyulan ihtiyaç, aynı zamanda bir üniversite patlamasına yol açmıştır. Bunun yarattığı toplumsal dönüşüm, kendisini, ileride ücretliler veya işsizler olacak olan öğrenciler arasında tıpkı sermayenin kendisiyle olan rekabeti gibi bir rekabeti doğurmasıyla ve bilim üretmesi gereken üniversitelerin de bir bunalıma girmesiyle gösterir. Artık eğitim kurumlarının amacı, sanayi kapitalizmine denk düşen mülk ve otorite sahibi eğitimli insanlar üretmek değil, kapitalistlere gerekli olan entelektüel becerilere sahip ücretliler üretmektir (Mandel, 1972, s. 347). “Uzmanlaşmış ve kapitalist iş bölümüne tabi kılınmış bilim-tekellerin kar maksimizasyonuna tabi kılınmış, parçalanmış bilim: geç kapitalizmin yüksek eğitimdeki savaş sloganı budur” (Mandel, 1972, s. 349).

Bilişimin toplumsal ilericiliği ile sermayenin boyunduruğu altına girmesi, bu şekilde kapitalizmin bir başka çelişki biçimini oluşturur. Bu çelişki, emek sürecinde, genişleyen toplumsal refah ile, bu toplumsal refah özel mülkiyetin elinde olduğu sürece, giderek daha çok yabancılaştırılan ve yoksullaştırılan emek arasındaki çelişki olarak belirir. Özgül emek süreçleri için, yüksek öğrenim gerekli bir nitelik haline geldiği ölçüde vasıflı/entelektüel emek proleterleşir, bu emek gücü metalaşır ve değeri değişerek, fiyatı yeniden üretim koşullarına dek gerilemeye eğilim gösterir. Dolayısıyla bilgi işçisi veya vasıflı/vasıfsız işçi ayrımlaştırması bir noktada bütün anlamını yitirir. Ayrıca bu proleterleşme süreci ne kadar ileri giderse bilimler arasındaki iş bölümü de o kadar derinleşir ve aşırı uzmanlaşma ve “uzman aptallığı” gelişir. Sonunda özgür akla sahip öğrenciler yetiştirmesi gereken eğitim kurumları, üniversiteler ve öğrenciler, sermayenin değerlenme koşullarına tabi kılınmış, gerçeklerin üzerini örtmüş bir eğitimin mahkûmları haline gelir (Mandel, 1972, s. 350).

Bu çelişkinin başka bir sonucu da, yüksek öğrenimi üretken yatırımlar olarak tarif eden ve karlılık hesaplarının konusu haline getiren bir iktisadi görüşün gelişimidir. Beşeri

sermayenin önemini vurgulayarak ortaya çıkan bu görüşle, tıpkı “bilgi işçisi” kavramında ve eğitimde olduğu gibi, sınıf sömürüsü gerçeğinin göz önünden kaldırılması, emek sürecinin bulanıklaşması ve gerçek toplumsal süreçlerin kişisel gelişim seviyesine indirgenmesi gerçekleştirilmiş olur (Harvey, 2007, s. 121).

Bilişimin kapitalist üretim biçimi altındaki gelişiminin emek süreci üzerindeki bir başka etkisi çalışma koşullarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre, her türlü esnekliği geliştiren “yeni çalışma kültürü”, sanayi kapitalizminin sunduğu boş zamandaki hazcılığı, ofis partileri, spor aktiviteleriyle yapılan toplantılar, iş gezileri vs. ile çalışma zamanına kaydırabilmektedir. Bu “zevкли” ortam sayesinde telefon ve bilgisayarla bağlantılı çalışanlar, evlerinde ve sosyal aktivitelerinde bile çalışmaya devam edebilmekte, böylece çalışma saatleri sınırsız bir şekilde uzatılabilmektedir (Bora ve Erdoğan, 2011, s. 21). Sonuçta teknolojik gelişmenin kapitalist karakteri sadece emek üretkenliğini artırarak görece artış değer kazanımlarını değil, aynı zamanda bilişim teknolojileriyle birlikte sonsuz çalışma saatleri sayesinde mutlak artış değer kazanımlarını da sağlamaktadır. Benzer şekilde, sermayenin işçileri istediği zaman, istediği kadar ve istediği biçimde istihdam etme serbestisine sahip olmasıyla esneklik kavramı, işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması ve parçalanması yoluyla kısa süreli, yarı-zamanlı, geçici, sözleşmeli, mevsimlik, düzensiz çalışma gibi farklı istihdam biçimlerini de yaygınlaştırmaktadır (Oğuz, 2011, s. 9).

Tüm bu olumsuzluklar, öğrencilerin ya da işçilerin öznel deneyimlerinin geçerliliğini yadrigamaz veya gerçeklik algılarının sınırlı olduğunu varsaymaz. Elbette kapitalizmin yarattığı çelişkiler, aynı zamanda emek sürecinin ve toplumsal ilişkilerin bu çelişkileri yıkmaya güçlerini de geliştirir. Materyalist tarih anlayışını benimsemek bu düşüncenin gelişmesini de gerektirir çünkü, “var olan sistem, [işçilerin] bellerini büken sefaletin yanı sıra, onunla eş zamanlı olarak, toplumun ekonomik yeniden-yapılanması için gerekli maddi koşulları ve toplumsal biçimleri de yaratmaktadır” (Marx, 1865, s. 79). Bilişimin gelişimiyle önemi artan yüksek öğretim sonucu üniversiteli sayısının artması, aynı zamanda bilinçli öğrencilerin örgütlenme gücünü de artırır ve devrimci öğrenci hareketlerini de oluşturur. Aşırı uzmanlaşmayı ve uzman aptallığını yaratan aksak eğitimi reddeden bir isyan hareketi, pekâlâ bu sistemi tehdit edebilir ve sarsabilir. Aynı şekilde bu fikri benimseyen öğretmenler de üniversite anlayışında sermayenin ajanı gibi çalışmayı reddedebilir ve bu isyan hareketi “mesleksi devrimci pratik” haline gelebilir (Mandel, 1972, s. 353-354). Sermayenin elindeki teknolojik araçlar elbette ona karşı olarak kullanılabilir ki bunun örneği SEKA, TEKEL, GEZİ, Wall Street gibi direniş ve isyan hareketlerinde bariz bir şekilde görülebilir. Benzer şekilde Bilişim Çalışanları Dayanışma Ağı, Plaza Eylem Platformu, Çağrı Merkezi Çalışanları Derneği gibi bilgi işçilerinin ve diğer ağ örgütlenmelerinin örnekleri verilebilir.

Kapitalizmin çelişkilerine verilen tepkilerin keskin yaratıcılığını ve çeşitliliğini yorumlamanın değeri yadsınamaz. İşçilerin emek sürecinin üstesinden nasıl geldiklerini, emek sürecini katlanılır kılmak için kendilerine has yöntemler icat ettiklerini, örgütlenme ve mücadelede seçtikleri farklı yolların varlığını görmek oldukça önemlidir. Tüm bunlar, gerçekleştirilen mücadele yöntemlerinin anlamsız olduğu anlamına gelmez. Ancak buradaki hayati çaba, işçilerin neyle başa çıkmaya çalışmaya ve neye karşı kendilerini savunmaya mecbur bırakıldıklarını, yani sürekli kendilerine bir şeyler dayatıldığını ve bununla mücadele etmek zorunda bırakıldıklarını anlama çabası olmalıdır. İşte Marx’ın kapitalist üretim biçimi ve emek sürecine dair düşünmeye ve mücadeleye çağırıldığı en önemli konulardan birisi budur

(Harvey, 2007, s. 121): İşçilerin, en başta, neden yeni teknolojilerle, yabancılaştırmayla, işten çıkarmalarla, yeni vasıflar edinmekle veya vasıfsızlaştırmayla, iş yerindeki otoriterlikle, piyasaya uyum sağlamayla ve bunun gibi birçok çelişkiyle başa çıkmak zorunda olduklarını anlamak.

Sonuç

Bilişimin birikim, büyüme ya da verimlilik üzerindeki önemli etkilerini kimse inkâr etmemektedir. Ancak bu etkilerin araştırılması ve gerçekliğinin ortaya konması için, altında yatan koşulların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu koşulların ortaya çıkarılması, hem kapitalist üretim sürecinin ve sermaye birikiminin anlaşılmasını, hem de teknolojik gelişmenin hangi koşullarla gerçekleştiğinin anlaşılmasını içermektedir. Bu yüzden, ampirik ya da istatistiksel kanıtların yanında tarihsel koşulların değerlendirilmesi ve bu koşulların hangi dinamikleri harekete geçirdiğinin ekonomi politik ile anlaşılması gerekmektedir.

Bu sürecin ilk aşaması kapitalist birikimle tetiklenen teknolojik gelişmenin, sermaye-sermaye ve sermaye-emek çelişmesini yaratmasıdır. Sermayenin organik bileşiminde yaratılan bozulma ile, bir başka anlatımla teknolojik gelişmenin tüm sektörlere uygulanması sonucunda, artı karın ortadan kalkmasıyla başlayan bu süreçten sonra, ortalama kar oranının düşme eğilimini tersine çevirebilecek olan faktörlerle birlikte sermayenin yükseliş evresine geçişte teknolojik gelişmenin kitlesel olarak uygulanabilmesi koşulu devreye girer. Sermayenin genişleyen bir dünya pazarına ulaşımı veya sınıf çatışmalarının emek gücünün sömürülme derecesini belirlemesi gibi tarihsel ya da dönemsel koşullar da, sermaye-emek çelişmesinin aldığı biçimleri belirler. Bu koşullar, azalma eğilimindeki kar oranlarını tersine çevirebilme faktörünü de içerir. Böylece, daha önce sermayenin eksik yatırım sonucunda atıl durumda olmasından da faydalanarak geniş ölçekte uygulanabilecek bir teknolojik devrimi gerçekleştirebilme potansiyeline de sahip olur. Bu şekilde bakıldığında kapitalizmin birikim ritimleri sadece teknolojik gelişmeye ya da yeni bir çağa bağlandığında, altta yatan gerçekliğin anlaşılması oldukça zorlaşır.

Kapitalist üretim biçiminin bir birikim sürecini yansıttığını kabul ettiğimizde bilişimin nereye konması gerektiğini anlamada, hızlandırılmış sermaye birikimi, aşırı birikim, yavaşlamış sermaye birikimi, eksik yatırım süreçlerinin ve emek sürecinin açıklama gücü oldukça yüksektir. Bu açıklamayı yapmak hem bilişim çağı dönemleştirmesini anlamamız hem de kapitalizmin karakteristik özelliğini çözmemiz açısından oldukça önemli olmaktadır.

Kapitalist üretimin elden geldiğince ucuz ve bol meta üretmesi, aynı zamanda onun “aşırı üretim” özelliğini ortaya koymaktadır. Kapitalist üretim bir yandan tüketim için materyal yaratırken, bir yandan da yeni toplumsal istekler ve ihtiyaçlar yaratır. Yüksek öğretim, yeni icatlar, yeni vasıflar ve bilgi, kapitalist gelişmenin güncel ihtiyaçlarının, toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelecek şekilde kendi çıkarlarına göre sunulduğu bir ortamı yaratır. Bilişim veya enformasyon devrimi söyleminin iktisadi ve toplumsal boyutta olumlu bir gelişme olarak nitelenmesi, onun nesnel gerçekliğinin sermaye birikimini sağlamak ve sürdürmek için aşırı üretimle sonuçlanacak olan yatırımlar olduğunu değiştirmemektedir. Üstelik bu süreç, teknolojik gelişmenin ilericiğini yine kendi kendine baltalamakta ve kendine göre dönüştürmektedir.

Bilişimin bir değişimi yansıttığı kabul edilebilir, ancak bu değişim, temeli 1950'lerde atılan ve neoliberal politikalarla kendini doruğa çıkaran kapitalist birikim koşullarının değişimi ile vücut bulmuştur. Bu değişimi kapitalist üretim biçiminin kendi yasalarına tabi olarak gerçekleştirdiğini kabul etmek, içinde bulunduğumuz koşulların gerçekçi bir değerlendirmesini yapmak açısından önemli olmaktadır. Çünkü bilim ve teknolojinin ilerici gücü sermaye birikimi egemenliğine konu oluyorsa, bu gücün potansiyeli ancak kapitalizmin çıkarlarıyla örtüştüğü sürece geçerli olacak, bilginin metalaşmasıyla birlikte toplumsal ve iktisadi gelişmeye katkıları ise kapitalizmin kendi yarattığı söylemlerden ibaret olacaktır. İcatların bir iş kolu, bilim ve teknolojinin ise sermayenin egemenliği altında geliştiği bir ortamda bilim ve teknolojinin toplumsal ilerici gücünün kurtarıcı potansiyeli yerine, kar hesaplarının tutsağı haline gelme eğilimi büyük bir toplumsal çelişki yaratmaktadır. Her ne kadar kapitalist birikimin itici gücüyle gelişen yeni teknolojiler kapitalizme karşı kullanılan araçlar haline gelebilse de önemli olan, kapitalizmin sürekli olarak mücadele edilmesi gereken yeni araçlar üretebilme potansiyelinin anlaşılmasıdır.

Ancak bu durum umutsuzluğa kapılmayı gerektirmemelidir. Bilim ve teknolojinin ilerici gücü, Marx ve Engels'in hayalindeki, bireyin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu ve gerçek zenginliğin bütün bireylerin gelişmiş üretici gücünde bulunduğu bir toplumu da oluşturabilir. Sömürü ortadan kalktığında, artı değer yaratmak için emek gücünden tasarruf etme amacı da ortadan kalkar ve bu sefer bilim ve teknoloji, gerçek anlamda toplumsal ve iktisadi refahı sağlayacak şekilde çalışma sürelerini bireysel özgürlük ve entelektüel birikime izin verecek ölçüde asgariye indirebilir. Böyle bir ortamda bilişimle birlikte kaygı, güvensizlik, işsizlik, yoksulluk, ahlaki yozlaşma gibi olumsuzluklar ya da çelişkiler gelişmek zorunda kalmaz. Bu hayale ulaşmak için de elbette, bilgi ve teknolojinin metalaşmasından, daha geniş anlamda, özel mülkiyet zincirinden kurtulmamız ve bireysel çıkarlardan ziyade kolektif ilericiliği ve toplumsal özgürleşmeyi gerçekleştirmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

- Ark, B., Inklaar, R., McGuckin, R. H. (2003). ICT and productivity in Europe and the United States: where do the differences come from? *CESifo Economic Studies*, (49), 295-318.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2011). Cüppenin, kılıcın ve kalemin mahcup yoksulları: yeni kapitalizm, yeni işsizlik ve beyaz yakalılar. Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N., Üstün İ. (Ed.), *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği* kitabı içinde (ss. 13-44). İstanbul: İletişim.
- Braverman, H. [1974] (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi*. Çev., Çiğdem Çıdamlı. İstanbul: Kalkedon.
- Collins, D. (1997). Knowledge work or working knowledge? ambiguity and confusion in the analysis of the knowledge age. *Employee Relations*, 19(1), 41-42.
- Drucker, P. F. (1994). *Kapitalist Ötesi Toplum*. (B. Çorakçı, Çev.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Erkiner, E. (2005). *1989 Berlin Duvarı*, Ankara: İmge.
- Foley, D. (2010). *Kapitali Anlamak*. (H. Öngel, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gordon, R. J. (2000). Does the "new economy" measure up to the great inventions of the past? 17 Şubat 2014 tarihinde <http://www.nber.org/papers/w7833> adresinden erişildi.

- Harvey, D. [2003] (2008). *Yeni Emperyalizm*. (H. Güldü, Çev.). İstanbul: Everest.
- Harvey, D. [2007] (2012). *Sermayenin Sınırları*. (U. Balaban, Çev.). Ankara: Tan Kitabevi.
- Jalava, J. ve Pohjola, M. (2002). Economic growth in the new economy: evidence from advanced economies. *Information Economics and Policy* 14, 189-210.
- Mandel, E. [1972] (2008). *Geç Kapitalizm*. (C. Badem, Çev.). İstanbul: Versus Kitap.
- Marx, K. (1857). *Grundrisse*. 13 Şubat 2014 tarihinde <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/> adresinden erişildi.
- Marx, K. [1859] (2011). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. [1865] (2006). Ücret, fiyat ve kâr. (A. Bilgi, Çev.). İstanbul: Evrensel.
- Marx, K. [1867] (1997). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 1. Cilt. 5. Baskı*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları
- Marx, K. [1894] (1997). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi, 3. Cilt. 5. Baskı*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- OECD. (1996). The knowledge based economy. 15 Şubat 2014 tarihinde <http://www.oecd.org/dataoecd/51/8/1913021.pdf> adresinden erişildi.
- OECD. (1997). Information technology outlook: 1997, access to and use of information technologies at home. 15 Şubat 2014 tarihinde <http://www.oecd.org/dataoecd/33/61/2095799.pdf> adresinden erişildi.
- Oğuz, Ş. (2011). Tekel direnişinin ışığında güvencesiz çalışma/yaşama: Proletaryadan “Prekarya”ya mı? *Mülkiye*, 271, 7-24.
- Perez, C. (2009). Technological revolutions and techno-economic paradigms. *Cambridge Journal of Economics*, 34(1), 185-202.
- Powell, W. W. ve Snellman, K. (2004). The knowledge economy. *Annual Reviews of Law and Social Science*, 30, 199-220.
- Smith, A. ve Rupp, W. (2002). Communication and loyalty among knowledge workers: a resource of the firm theory view. *Journal of Knowledge Management*, 6(3), 250-261.
- Snow, C. P. (1966). Government science and public policy. *Science*, 151, 650-653.
- Solow, R. M. (12 Temmuz 1987). We'd better watch out. *New York Times*, s. 36.
- World Bank. (2009). 15 Şubat 2014 tarihinde <http://info.worldbank.org/etools/kam2/kampage5.asp> adresinden erişildi.
- World Bank. (2010). World development indicators: science and technology. 15 Şubat 2014 tarihinde <http://data.worldbank.org/topic/science-and-technology> adresinden erişildi.
- Zaim, H. (2006). Yeni gelişmeler ışığında bilgi işi ve bilgi işçisi. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 49, 589-609.